

432
A37

САРВАР АЗИМОВ

КАМАЛАК

c. allent

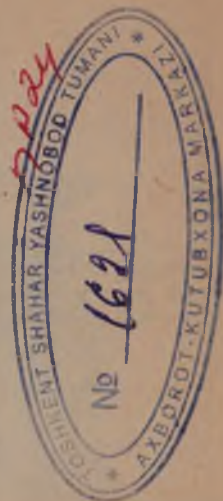
821.5/2.133

A 37

САРВАР АЗИМОВ

КАМАЛАК

Ҳикоялар
иссалар
и пьеса

Тошкент
Ўзбекистон ЛКСМ
Марназий Комитети

1983

Таниқли совет ёзувчиси Сарвар Азимовнинг серқирра ижоди китобхонларга яхши таниш. Адибнинг ушбу китобига замондошларимиз бой маънавий дунёсини теран очиб берувчи ҳикоялари, қиссалари ва «Замон драмаси» асари киритилди.

А 70803—75 27 83 4702570200
356 (04)—83

(С) «Бли гвардия» нашриёти, 1983

ҲИКОЯЛАР

ИККИ ДИЛ — ИККИ ОЛАМ

Эрта тушган куз, чоппор гулзорни босган қордай, бир дунё ташвиш келтирди. Ялт-юлт қуёш кузак чечакларидаги қаҳрабо чиройга ғарқ чинор баргларидаги шабнам — марварид доналарини симириб улгурганиям йўқ эдики, тусатдан жин шамол кўтарилдию қоработир булутлар кўкда ўрмалай кетди. Тонг нафасиданоқ дала боғимизни бошига кўтаришган сайроқилар ҳам, зибилдоқлар ҳам сайилни йиғиштира қаёнгадир жуфтак урдилар. Бир зумлик жимликдан сўнг, кутилмаганда, бошланган қасир-қусур, чақмоқ отишлар, шалаббо ёмғир оламини босса бўладими...

Еру кўкни савалай кетган данак-данак ёмғир томчилари ҳаракатини ишхонам деразасидан кузатар эканман, негадир, ўтган йили — илон йилининг қишида кечган, мен учун оғир туюлган кунлар хаёлимни банд қилар: оқланмаган ишонч... заҳмат чека-чека битилган асар томошабинларга унчалик маъқул эмас; тунни саҳарга пайванд қилинган ою кунлар оқибати — вой. Ҳа-а... замон кечинмаларига ижод калидини топа билиш, инсон ҳаёти сайқалининг аниқ, пухта, нишонни оладиган ҳолатини бор қилиш ўлимдан ҳам мушкул меҳнат. Булар устига таңқидчилик — олимлик юкини кўтаролмай юрган баъзи бировларнинг дабба чизмакашликларини, отга тақа қоқилганда чумолининг оёқ кўтаришларини кўриб, «ўргилдим-эй», дейишдан ўзга гап тополмайди киши.

Одам ҳовури ўйларимни бўлди. Орқамга қиё боқсам: юлдузи иссиққина бир аёл ишхонам остонасини боса ичкари кирмоқда. Ажаб... имсиз-димсиз сўрашдик. Кўрсатилган жойдан ўрин олганидан кейин, ҳимранганича, тилга кирди:

— Хаёлизни бўлмадимми?

— ...Ҳечқиси йўқ... аммо?..

— Мани танимадиз, шундоғми?

— Ҳа.

— Исмин — Адиба. Орзум,— бир оз ўйланиб қолди-да давом этди,— журналистика.

— Балли... балли... эй-а, энди эсладим... Бадийй очеркларизни ўқиганим бор. Ҳалиги...

— Ман бошқа ниятда...— Шу кезде кўчган чақмоқнинг кескир тили Адиба юз-кўзларида ўйнар, «қарагин-а» демоқчи бўлгандай фикри-ёдимни жувон томон қадар эди. Адибанинг дўрда лаблари алланечук яна жуфтланди.— Элнурни танирдизми?

— Элнурни?!

Энди менинг кўзларимда чақмоқ чақнар, бошим айлангандай. Хотирамдан ғизиллаб ўтмиш Элнур фожиаси 1965 йилнинг қишида содир бўлгани эсимда. «Си-ай-эй» разведкасининг қароқчилари истеъдодли совет журналистини «ўғирлашган», уни ватан хоини қилиш мақсадида бор ҳунарларини ишга солиб кўрганлар. Натижа чиқавермагандан сўнг ва сиёсий жанжалдан қўрқа, Элнурнинг дабдала жасадини, гўё автоҳалокатга йўлиққан одам ўрнида, Нью-Йорк кўчаларидан бирига ташлаб қочишга мажбур бўлишган. Ўша чоғларда газеталар Элнур фожиаси тўғрисида талайгина нарсалар босишганди. Наҳотки қаршимдаги аёл ўша жасур ўғлоннинг ҳалоли бўлса!

— Хотинларимисиз?

— Кўз очиб кўрганим...— чуқур «ух» торта сўзлади Адиба.— Яқинда йили бўлади.

— Умр ўтишини қаранг-а...

— ...«Кўзлари чўлпо»ни ўқувдим. Элнуримни менга, менинг Элнуримга ёзган хатларимиз бор. Шуларни бир кўрармикансиз ўйда безовта қилдим сизни?

— Қани?.. Ёниздами?

— Мана,— дея Адиба бир қийиқча ўрамини хонтахтага қўйдию ўрнидан жилди.— Хайриз... икки-уч кунлардан кейин олиб кетсам бўлар-а?

— Албатта... Офарин...— Адибанинг ишхонамдан чиқиб кетишиниям кутмасдан, қийиқчани еча хатларни ўқишга берилдим. Икки навқирон қалб ёзишмаларини кўздан кечирганим сари кўнглим ғалаёни минг чандон ошар, бир олам ақл ва дил «сири» тўлқинида «чир» айланар.

Мана ўшалардан бир туркуми:

Нью-Йорк. 20. IX. 1965 йил.

Адибам, севарим!

Сирасини айтсам, бу чувалган дунёда айрилиқ ўтида ёнганлар талайгина топиладику-я. Аммо мендай кўлга тушгани камдан-кам учраса керак. Худди эртак-а. Йиллар давомида фақат хаёлингиз билан яшашга чидаб, ниҳоят, висолингизга эришсаму ширингина тўйимизнинг (қавм-қариндошларимиз шодлиги, ёру биродарларимиз шодлиги, шўхликлари ёдингиздадир) эртасиёқ йўлга отланишга мажбур бўлсам... Шундай ялакатлар парқу ёстиғи остидаги гулгунча, яланг тўшимдаги қизгина йигит тушмагур қилмишларидан алланечук озор чекса, қийналса... Агар-чи, Амудай кенг кўлам меҳру шафқатингизга ишондим, бетийғингизни кечирарсиз, қаноати менда бўлмаганда-чи, уятимдан, шафқатсизлигим номусидан тарс ёрилиб ўлсам ажабмасди.

Адибагинам, умрдошим, бурч мажбурияти орқасида бошланган тўсат сафар олдидан, аэропортда айтган сўзларингиз ҳамон қулоғимда «...унутманг, кўзларим йўлингизда... ой бориб, омон қайтинг...» Бу ифбат ва латофат тўла истакларингиз қанотида, беш соатлар чамаси-

да Москвага етиб келдимү «Москва — Нью-Йорк» самолётига парсаларимни олиб ўтишга зўрға улгурдим десангиз. Сўнгра, Москвадан Шотландиянинг Преспуик шаҳрига, ундан Канаданинг Гандер шаҳрига, Гандердан Американинг Нью-Йоркига сакраб ўтиб, бир кун деганда ўн минг километрча масофани боса еру замин деган «тухум»нинг нариги томонидан, империалистик ваҳшат оламининг қоқ киндигидан келиб чиқдим.

Ўзингизга маълумки, Американинг Нью-Йорк деб аталган бу бесўнақай, нотинч карвонсаройи менга ёқинқирамайди: ҳавоси бадҳазм, ергаям-кўккаям сизмас доллардорлар ўта бенбо, шаҳарнинг чини эгалари эса хор. Хуллас, капитализм дунёсининг олтин аждаҳо тилнў бизнесменнинг заҳар дили ҳоким олами шунда мужассам. Аэропортдаёқ шу ёзувларга кўзим тушди: «Йигитлар, Вьетнам озодлик уруши сизларни кутмоқда! Кўнгиллилар сафига тезроқ ёзилинг!» Яна уруш шарпаси. Биринчи жаҳон урушида 8,5 миллион, иккинчи жаҳон урушида эса 20 миллион халойиқ қурбон қилинган бўлса-ю, бу тиррақи бузоқларнинг югуришини қаранг. Қалта ақллар!

Бу оғир ўйлардан қутулиш учун тўғри келган газеталардан бирини очувдим, шу эълонларга йўлиқдим:

«Яқин кунларда шаҳримизга кўчиб келган жаноб, ёши 55 да, сирти хушбичим, уйланиш мақсадида бадавлат хоним билан танишувни истайдилар. Дин ва миллати бўйича монелик бўлмайди. Адреслари...»

«Истараси иссиқ, бўйчан, 40 ёшдаги бева хоним қўлида ҳунари ва маълумоти бор жаноб билан учрашувни хоҳлайдилар. Истаклари — турмушга чиқиш. Ёзилсин...»

«45 ёшлардаги сўққабош хоним тахминан айнаи ёшлардаги басавлат, кимсаси йўқ жанобни изламоқда. Мақсади — эрга чиқиш ва ўзининг «эркаклар сартарошхона»сини бирга бошқариш. Шу сабабли у жаноб устасипаранг сартарош ва шарқий славянлардан ёки Балқонда тугилганлардан бўлиши шарт. Маълумот учун...»

— ...«Кўзлари чўлпон»ни ўқувдим. Элнуримни менга, менинг Элнуримга ёзган хатларимиз бор. Шуларни бир кўрармикансиз ўйда безовта қилдим сизни?

— Қани?.. Ёниздами?

— Мана,— дея Адиба бир қийиқча ўрамини хонтахтага қўйдию ўрнидан жилди.— Хайриз... икки-уч кунлардан кейин олиб кетсам бўлар-а?

— Албатта... Офарин...— Адибанинг ишхонамдан чиқиб кетишиниям кутмасдан, қийиқчани еча хатларни ўқишга берилдим. Икки навқирон қалб ёзишмаларини кўздан кечирганим сари кўнглим ғалаёни минг чандон ошар, бир олам ақл ва дил «сири» тўлқинида «чир» айланар.

Мана ўшалардан бир туркуми:

Нью-Йорк. 20. IX. 1965 йил.

Адибам, севарим!

Сирасини айтсам, бу чувалган дунёда айрилиқ ўтида ёнганлар талайгина топиладику-я. Аммо мендай қўлга тушгани камдан-кам учраса керак. Худди эртақ-а. Йиллар давомида фақат хаёлингиз билан яшашга чидаб, ниҳоят, висолингизга эришсаму ширингина тўйимизнинг (қавм-қариндошларимиз шодлиги, ёру биродарларимиз шодлиги, шўхликлари ёдингиздадир) эртасиёқ йўлга отланишга мажбур бўлсам... Шундаям ялакатлар парқу ёстиғи остидаги гулғунча, яланг тўшимдаги қизгина йигит тушмагур қилмишларидан алланечук озор чекса, қийналса... Агар-чи, Амудай кенг кўлам меҳру шафқатингизга нишондим, бетийғингизни кечиарсиз, қаноати менда бўлмаганда-чи, уятимдан, шафқатсизлигим номусидан тарс ёрилиб ўлсам ажабмасди.

Адибагинам, умрдошим, бурч мажбурияти орқасида бошланган тўсат сафар олдидан, аэропортда айтган сўзларингиз ҳамон қулогимда «...унутманг, кўзларим йўлингизда... ой бориб, омон қайтинг...» Бу ифбат ва латофат тўла истакларингиз қанотида, беш соатлар чамаси-

да Москвага етиб келдимۇ «Москва — Нью-Йорк» самолётига нарсаларимни олиб ўтишга зўрға улгурдим десангиз. Сўнгра, Москвадан Шотландиянинг Преспуик шаҳрига, ундан Канаданинг Гандер шаҳрига, Гандердан Американинг Нью-Йоркига сакраб ўтиб, бир кун деганда ўн минг километрча масофани боса еру замин деган «тухум»нинг нариги томонидан, империалистик ваҳшат оламининг қоқ киндигидан келиб чиқдим.

Ўзингизга маълумки, Американинг Нью-Йорк деб аталган бу бесўнақай, нотинч карвонсаройи менга ёқинқирамайди: ҳавоси бадҳазм, ергаям-кўккаям сизмас доллардорлар ўта бенбо, шаҳарнинг чин эгалари эса хор. Хуллас, капитализм дунёсининг олтин аждаҳо тилию бизнесменнинг заҳар дили ҳоким олами шунда мужассам. Аэропортдаёқ шу ёзувларга кўзим тушди: «Йигитлар, Вьетнам озодлик уруши сизларни кутмоқда! Кўнгиллилар сафига тезроқ ёзилинг!» Яна уруш шарпаси. Биринчи жаҳон урушида 8,5 миллион, иккинчи жаҳон урушида эса 20 миллион халойиқ қурбон қилинган бўлса-ю, бу тиррақн бузоқларининг югуришини қарапг. Қалта ақллар!

Бу оғир ўйлардан қутулиш учун тўғри келган газеталардан бирини очувдим, шу эълонларга йўлиқдим:

«Яқин кунларда шаҳримизга кўчиб келган жаноб, ёши 55 да, сирти хушбичим, уйланиш мақсадида бадавлат хоним билан танишувни истайдилар. Дин ва миллати бўйича монелик бўлмайди. Адреслари...»

«Истараси иссиқ, бўйчан, 40 ёшдаги бева хоним қўлида ҳунари ва маълумоти бор жаноб билан учрашувни хоҳлайдилар. Истаклари — турмушга чиқиш. Ёзилсин...»

«45 ёшлардаги сўққабош хоним тахминан айни ёшлардаги басавлат, кимсаси йўқ жанобни изламоқда. Мақсади — эрга чиқиш ва ўзининг «эркаклар сартарошхона»сини бирга бошқариш. Шу сабабли у жаноб устасипаранг сартарош ва шарқий славянлардан ёки Балқонда тугилганлардан бўлиши шарт. Маълумот учун...»

«64—66 ёшларга чиққан серғайрат, кўриниши кўркем, маданиятли ва маълумотли, зиёлилар оиласидан чиққан, 1914 йил уруши муносабати билан Россиядан кетиб қолган ҳамда оилавий турмуш тажрибасини бошидан кечирган жанобни — бир умрлик дўсти-вафони истайман. Хонимнинг ўзларида шу сифатларнинг барчаси тўла-тўқис. Телефонимиз...» ва ҳоказолар.

Ақлига қурт тушган ва ёки ақли ошиб-тошиб кетганлар, заковатининг миси чиққан ва ёки заковат кўчасига киришни унутиб қўйганлар шулар бўлишса керак. Одамни итдан ҳам хор, товукмия айлаган жамиятдан нимаям кутиш мумкин ўзи?!

Адибам, севарим, эрта-метандан ишимизни бошлаймиз. Бошлангач ниҳояти ҳам бўлар-ку. Бор-йўқ истагим оқила Адибам билан тезроқ кўришув. Волидаи мухтарамим пешоналаридан бир ўпиб қўярсиз.

Салом ва хайр-хўш. Чўлпон кўзларингиз шайдоси — Элнур.

Тошкент. 25. IX. 1965 йил

Ассалом, Элнуржон ака!

Минг-юз минг қатла шукур: хатингиз, хушхабарингиз келди. Бахтимизга ҳамиша саломат бўлинг! Аямлар айтишларича (ташвишланманг, сиҳатлари ойдек), бутингиз орасидан шамол ўтиб юрса — бас эмиш. Гапга шаҳар берасиз. Лекин, Элнуржон ака, мени мунақанги ноқулай аҳволга қўйишингиз инсофдан эмас. Аямлар ҳадеб мактубингизни тўласича ўқиб беришимни қистайдилар. Қани айтинг-чи, ҳалиги шўхлик аралаш эркаликларни, «ёмон йигит» эканингизга иқрорларингизни қай юз билан ўқиб берай у кишига? Энди билсам, сизда ҳам айёрлик мисқолидан анчагина бор экан, шекилли. Қилар ишни қилиб Америкага қочворасиз-да, дунёнинг бир четида туриб узр-илтижо айтасиз, қўлим етмаслигини била туриб... Шу тобда қаватимда бўлсангизчи агар... Ўзим билардим...

ўймалаб-ўймалаб... Йўга, эсим қурсин, кенг пешонангиздан, ҳаёт қайноқ кўзларингиздан тўйиб-қониб ўпкан бўлардим, азизим.

Элнуржон ака, ҳижрон бўрони қаршисида Адибангиз мўрт экан, синаман дейди. Бунинг устига ҳар нафаси сизни эслатувчи ипак кузимизни кўрмайсизми: шира-шарбатга ғарқ боғларимизда ноз, ғужум-ғужум очилган пахтазорларда завқ, серҳарорат ёзнинг оташида бўғриққан одамлар кузакнинг майин оромида. Қани сиз? Сира-сира ажралмаймиз, ҳамиша бирга бўламиз деган ваъдаларингиз қайда? Ҳа, айтгандай, «Эълонлар» антиқа. Олдин — кулдим, кейин, довдир одамлар тақдирига — ачиндим. Инсон ва жаҳон эзгу-ниятларини доллар нафси йўлида қурбон қилишга асосланган жамият фалсафаси ва ҳақиқатининг расво башарасини кўринг-а! Қапитализм — уруш ва ҳақорат дунёси эканини барча билиши керак. Шу мақсадга қаратилган ҳаракатларингизга мадад тилайман, лекин, ялинаман, эҳтиёт бўлинг.

Эртадан редакциядаги меҳнатим бошланади: хайр, дорилфунун, салом, меҳнат! Аямлардан бир олам дуойи истак сизга. Йўлларингизга интизор ёрингиз — Адиба.

Тошкент. 30. IX. 1965 йил

Севгим, Адибам!

Мактубингизни олдим. Чиндан ҳам доносиё: ёзганларингиз бир шингилу маъноси, ҳосили ғарам-ғарам. Ташаккур. Сизни учратган тақдиримдан ўргиламан.

Бугунги Американинг кайфияти мени чуқур ташвишга солмоқда.

Нью-Йорк каби катта шаҳарларидан руҳ бутунлай кутарилган, кўпчиликнинг кўнгли синиқ, нархи-наво банд, зар ва зўрлик шукуҳининг чақчайган кўзини тўзон, қон босгандай. Ҳаммаёқда уруш шаббадаси. Ҳатто Бродвейнинг қичиқ табиат аёллари ҳам Вьетнамда ўғли ўлган америкалик нотавон оналар учун нафақа тўплашга бел

боглашибди. Номин улуг, супраси қуриб бораётган бу мамлакатнинг сиёсатидан «олий» даражали сиёсатчиларининг қилмиш-қидирмишларидан арвоқ лабига ҳам учуқ тошса ажабмас.

— Нега мундоғ?— савол берсам, америкалик бир дипломат, ҳазил-мutoйиба аралаш, шу жавобни қилди:

— О, кэй... 1945 йилнинг 31 январи эсларидадир?

— Албатта.

— Худди шу куни Гитлер ставкасида одатга кирган тартиб-интизом биринчи бор бузилганди. Туни билан иш-лашни, то тонггача бўлар-бўлмас кенгашлар ўтказишни яхши кўрган Адольф куннинг биринчи ярмини уйқуда, ўз ғафлатхонасида кечирар ва айни фурсат давомида бирон кимсанинг унинг хонасига киришга асло ҳақи йўқ экан. Бироқ, 31 январининг эрталабки соатларида национал-социалистлар канцеляриясининг бошлиғи Борман бу одатни бузишга мажбур бўлиб, Гитлер уйқусини қочиради. Сабаби? Совет танк қўшинлари Одердан ўтиб, Берлин сари йўл солгандилар. Тушундиларми?

— Йўқ. Бу узундан-узун тарихни саволимга нима дахли бор экан?

— Мистер, дахли шундаки, ўша кундан бошлаб бизнинг ҳам уйқумиз тозаям қочган, жонимиз ҳалак-да! Ё биз коммунизмни йўқ қиламиз, ёки коммунизм бизни — «озод олам»ни... Энди тушундиларми?

— Тушунганда қандоғ... офарин.

Ленин Ватанининг қудрати, социалистик лагерь ғалабалари, Осиё, Африка ва Лотин Америкасидаги тарихий ўзгаришлар (фақат иккинчи жаҳон урушидан сўнг Осиё ва Африка қитъаларида элликдан ортиқ янги давлат юзага келди, ахир) империализм корчалонларини қаттиқ саросимага солган. Улар сарсон-саргардонликларининг, уруш қуролидан воз кечган иқтисод ўрнига жангу жадал мақсадига асосланган иқтисодга куч беришларининг, инсоний маданият ўрнига «қирғинлар маданияти»ни кўкка кўтаришларининг сир-асрорини шундан из-

лаш лозим. Аҳвол шу қадар мураккабу Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг XX сессиясига тўпланишган 117 мамлакат вакиллариининг анчагинаси на ерни танийди ва на осмонни. Бунинг устига маслакдошлараро келишмовчиликларни айтмайсизми. Оқ сут берган онага тескари қараш — оқпадарлар, телбалар ҳунари...

Жоним Адиба, бу галги хатим серташвишироқ бўлса — кечирасиз. Бинобарин, биз ҳушёр бўлишимиз зарур. Етар, кечган тарих сабоқлари, етар. Ҳа, азизим, қалтис замон, халқлар тинчлиги қил устида турган давр хунук башарасини қайта кўрсатмоқда. Наҳотки, учинчи жаҳон уруши ўт олса?!

Гул япроғи — дўрда лаб устига қўнган тимқора хол ва унинг соҳибаси мени соғинганмикан? Бир кўрсам... Бир суйсам... Сафаримиз чўзиладиганга ўхшайди. Аямларга катта салом. Саломат бўлинглар. Заргар қалбингиз зор-интизори — Элнур.

Фарғона. 12. X. 1965 йил

Элнуржон ака, салом!

Очиғини айтсам, бу галги хабарингиз кўнглимга андак озор берди. Кўпроқ нотинч дунё дайди шамоли тўғрисида ёзибсиз. Америкалик дипломатнинг айтганларидан бир ғазабландим, бир шод бўлдим. Ғазабим боиси: хизматга-туҳмат... агар Гитлер фашизмининг биз ер билан яксон қилмаганимизда ўша жаноб мамлакатининг ҳам ҳолига маймунлар йиғлашини унутиш, совет халқининг мардона ғалабасига тан бермаслик — дунёни қора ўрмон тарзида кўришни истаган ҳайвон тушунчаси, албатта. Шодлигим сабаби: уйқуси қочган экан — ажаб бўпти. Уйқусизлик балосига мубтало одамнинг умри кўлга чўзилмайди. Демак, бир кунмас-бир кун йўқ бўлажакларини, мушт кўтаришлариям қўрқоқлик, кучсизлик аломатидан дарак эканини сезмоқдалар. Яхши — ажаб!

Аммо, Элнуржон ака, бир телба бутун бир қишлоққа ўт қўйганидай, наҳотки, яна тинчлик ўрнини уруш, дўстлик ўрнини поиттифоқлик, севги ўрнини жудолик эгалласа? Сиз — ҳақсиз: тарих қайтарилиши мумкин, агар биз тиниб-тинчисак, кўзимизни гафлат босса: агар Лениннинг буюк ақидаларини оёқости қилмоқчи бўлган нонкўр ортодокслар ўз вақтида ақлларини йиғиштириб олишмаса. Шунисига киши ачинадики, ҳатто ўз юртимиздаям кечмиш уруш 20 миллион иссиқ жон ёстигини қуритганини унутиб, ҳақкам-дуккам қадам ташламоқчи бўлганлар, айниқса, ёшдошларим орасида топилади.

Элнурим, журналист ёрингиз дастлабки сафари Фарғона водийси томон тушди. Қанотсиз учдим, чунки, назаримда, бу водий билан учрашув гўё сиз билан кўришишдан ширин туюларди. Ҳозир-чи, кумуш водийнинг айни завқ фасли экан. Бу водий асл меҳнаткаш одамлари таърифини тилга олиш қаламим қўлидан ҳали келмас дейман.

Мен қувалик Ҳурмат она билан танишдим. Онанинг қордан ҳам оппоқ сочлари, куйиб қовжиган дийдори билан мотам либосини салобат ҳаёсига чирмаган. Биринчи қарашда кўзлари ожиз эканиниям сезмайсан, киши. Ўғиллари Эрали урушда ҳалок бўлган, лекин она умидида у тирик. Она ҳамон ўғлини кутар.

— Онажон, ёшингиз қанчада?

— Айланай, сиздан, Эрали немис қиронига жўнашидан бир кун олдин: «Аябуви, олтмиш олтига чиқдингиз», деганди... болагинам.

— Кўзингизга нима қилди?

— О-а, болам, йигирма тўр йилдан бери ҳаёлим ана келди-мана келди билан банд. Эрали тушмагурдан эса дом-дарак йўқ. Азобга дил чидади — тирикман, кўз чидамади, айланай сиздан.

— Тўқсонга чиқибсиз, онажон.

— Тўқсонми — юзми... Эралигинам бошини, оҳ онанг ўргилсин, бошини мана шу кўксимга бир босмагунча

утиравераман. Ундан сўнгра улимимга розиман... Қаригандан ўлим яхши, болам.

Биринчи очерким бардоши тоғ Ҳурмат онага бағишланади. Ҳалиги сиз айтган уруш жангчиларини шу муштипар она дод-фарёди кўр қилса бўлмайдимиз?!

Элнурим, «хол» ҳақидаги қочириқларингиз боисида нима ўйлашимни билмайман. Унга рашким келади, холос. Демак, у кишининг кўнгилларида мен эмас, биргина «хол» экан-да, каби шубҳалар дилимга озор соясини солгандай. Наинки, хол, бутун борлиғим, бор ҳаёлим сиз билан, сизники, Элнуржон ака. Ҳаммамиз — аямлар ҳам, Фарғона боғларидаги гулу ниҳоллар ҳам, ҳаммамиз сизни, бир қочоқ йигитни бесабр соғинганмиз. Тезроқ қайтиш иложини қилсангиз — илтимосим ва саломим шу. Қўзиям, майлиз холиям, хуллас бутун вужуди йўлингизга тўрт — Адиба.

Нью-Йорк. 17. X. 1965 йил

Адиба қиз, салом, оқилам!

Билмадим... Бу саломим — ҳаёлим қай фурсатда етиб бораркан: кечқурунми, кундузими ё нонуштада? Менга қолса, мактубимни тунда, ўринга ётиш олдидан қўлингизга тегишини истардим. Балки, сабабини сўрарсиз? Айтишим мумкин. Кейинги, кўзларимга сурта-сурта ўқиганим номангиздан пайқашимча, янги таассуротларга шунчалик бойсизки (Ҳурмат она — ажойиб тарих), азиз бошингиз ҳаёт шавқи билан шу қадар бандки, бечора Элнурни ўйлашга сизда на вақт ва на мажол бориға инонай. Тунни танлашимнинг «сири» шунда. Кундузнинг бор ташвишларидан қутулганингиздан сўнг, сайёр ётоғингизда танҳо қолганингизда етиб борган мактубим зора ҳаёлингизни мен сари олиб қочар, уйқунгизни ўғирлаб (худбинлигимни кечиарсиз?) иккимиз кечинмаларимизни қўшна қилар, ғойибона бўлса-да, жон олғувчи, гул-

барг лабларингиздан қониб-энтикиб унишларимни рад қилмассиз, деган умид мени шунга мажбур этмоқда. Бу рашкми? Бетоқатликми? Соғиниш телбалигими?.. Ажримини ўзингиз қилиб кўрарсиз, оқилам.

Энди бу ердаги гаплардан сўрасангиз, шу кунларда ғарб фирибгарларининг бор диққати католиклар пайғамбари папа Павел VI нинг Нью-Йоркка келиши ва Бош Ассамблеядаги нутқи билан банд. Уч мингдан ортиқ мухбир, ўн саккиз мингга яқин полиция гумаштаси, борингки, Америка президентида тортиб Бродвей савдогарларигача — ҳаммаси шу машмаша атрофида гирдика-палак.

Гўё Вьетнамда, Доминикан республикасида, Африка ва Осиё қитъаларида қон тўкилаётгани йўқ.

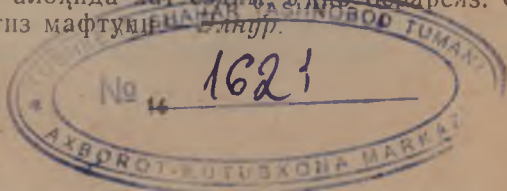
Гўё империализм марази эмас, коммунистлар дунёси инсон ва замон шуурини ҳақорат қилмоқда.

Гўё Америка бошлиқ империалистлар оқ-у, Москва бошлиқ коммунистлар қора.

Гўё Америка ҳабашларининг қирғинида ҳам, куппакундузи Оқ уй дарвозаси олдида рўй берган безориликларда ҳам, тирикчилик ўтказиш юзасидан карт думбасига сурат ишлатиб, тери-мериси билан кесиб шинаванда бойваччаларга сотишга мажбур бўлишган студентларнинг фожиасига ҳам айбдор коммунистлар ва фақат коммунистлар эмиш!

Папа Павел VI Бош Ассамблея минбаридан «санъатпардоз» нутқ сўзлаётган бир вақтда, Пентагон биноси олдида, уч боланинг отаси Американинг Вьетнамдаги урушига ўз норозилитини билдирмоқ мақсадида ўзини ўтда ёндириб жон берди. Ана туҳматга жавоб!

Адиба қиз, Ватанимизга умр, халқимизга саодат тилайлик. Ҳали дунёда қиладиган ишларимиз кўпга ўхшайди. Лямларга алоҳида хат ёзиш, ўқиб берадиган оғуш ва қалбимиз мафтун.

Самарқанд. 24. X. 1965 йил

Ассалом, Элнуржон ака!

Бу номани нонуштадаям, кундузиям, тундаям — ҳамиша сизнинг дардингизга гарқ, Элнурсиз бир нафас яшаш-ниям тасаввур қилишдан узоқ бўлган Адибангиздан деб билурсиз. Азизим, изим тушган абадий Самарқанд кўчаларини кезганимда, осмон ўз гумбази ва рангини уларга тақлидан яратган асрий ёдгорликларини томоша қилганимда, «нонни пўлотий»дек ширин, қайроқи аҳли тамизлар суҳбатини кузатганимда сиз билан гаплашмасдан, сизни ўйламасдан бўладими ўзи?! Ҳатто Улуғбек расадхонасидаям хаёлга кетибман: бўйчан, қотмадан келган бир ўт йигит кўларимга тикилганича: «Адибахон, таниёлмадизми? Мирзо Улуғбек излаган юлдуз мен бўламан!» дермиш... «Узоқда сиз, юлдузингив юлдузимга тушганида, жавобини оласиз», деркан хаёлпарастингиз.

Икки дунё — яхшилик ва ёмонлик дунёси. Албатта-да, ниҳоятда мушкул «фалсафа». Лекин, Элнуржон ака, баъзи рақамларни эсингизга солмоқчиман: 1945 йили ҳисобкитобининг хабар беришича, жаҳонда 2,3 миллиард халойиқ яшар экан. Шундан 850 миллиони колоннализм билан империализм зулми остида тирикчилик кечиришга мажбур. Фақатгина 180 миллион халқ социализм қуриш шарафига эришганди. Энди-чи, орадан ўн йил ўтгандан кейин-чи? Ер юзининг халқи — 2,5 миллиард, шундан 850 миллион халқ социализм қуришга бел боғлаган, фақат 180 миллион халойиқ ҳануз колониализм зулми остида. Ўзингизга маълумки, сўнгги рақам кундан-кунга камайиб бормоқда. Тўғри, бу кўз илғамас тарихий ўзгаришлар осонликча бўлаётгани йўқ, бироқ ҳақиқат ва адолат тантанасини тўхтатиб қолиш ҳеч кимнинг қўлидан, ҳаттоки бадавлат Америкадаги уруш жарчиларининг ҳам қўлидан келмас. XX аср — социализм асри. Ўзининг ҳақиқатини қўлидан келтиришга ҳар қандай қўлидан келмас.

Элнуржон ака, гарчи сизнинг ҳақиқатини қўлидан келтиришга ҳар қандай қўлидан келмас.

баланд тоғ қоялари бағрини ёра олтин водий сари югурган обиҳаёт каби тиниқ ва инсонбахшдир. Шу муқаддас йўлга бағишланган имонимиздан, ота-боболаримиз ҳақлари, тоймасак бас, марра бизники!

Азиз йигит, Адибанинг сабри-қарори бениҳоя, чидайди деб ўйлайсиз, шекилли... яна кузак қурмагурни айтмайсизми: бирам безанган, ҳар шеваси сизни дейди, ҳар сайқали сизни соғинтиради.

Аямлар хатлариниям қўшиб жўнатдим. У кишининг ҳам кўзлари йўлингизда. Юраклари тўкилиб, бор вужуди билан висолингизга отилган ёрингиз — *Адиба*.

Нью-Йорк, 30. X. 1965 йил

Ассалом, Адибам, ягонам!

Ажабки, ёмон-яхшини, хунук-чиройни эслатар экан. 110 қадоқдан (Америка ўлчов вазнида) ошишни гуноҳ санаган дароз, тахтакач, суви қочган шилқим аёлларни кўрганим сари бир кимса, табиатнинг танти санъати яратган бўй-баст, буғдойрангли бежирим чирой, хаёл билан ақл, ҳаё билан шўх назокат эгасининг орзуйи ме-ни бир зум ҳам тинч қўймас, маст-аласт айлар, бир ўлдириб-бир тирилтирар...

Сизни бир воқеадан огоҳ қилмоқчиман. Америка президенти Линдон Жонсон ўтидаги тошни олдириш учун операцияга ётган кунларида мен Нью-Йорк атрофидаги Гайд-паркка, Фрамклин Рузвельт яшаган ва жасади кўмилган манзилга борган эдим. Кўримсизгина боғнинг бир чеккасидаги қабрини, туғилган ва умрининг сўнгги кунларини ўтказган оддийгина уй-жойларини зиёрат қилиб юрганимда радио шу хабарни келтирди: «Америка президенти операция столида 130 минут ётади. Шу 130 минут давомида ҳокимият вице-президентга топширилади. Агар Совет Иттифоқи вазиятдан фойдаланиб, Америкага қарши уруш бошласа, президент ўринбосари 130

минут жараёнида Америка ҳимоясини бошқаради ва сўнгра, роппа-роса 130 минут ўткач, коммунистларга қарши уруш жоловини Америка президенти ўз қўлига олади...»

Ана шунга ўхшаш вайсашларни тинглаб ўтириб, Гайд-паркда Франклин Рузвельт қабри ёнида фикрга толдим...

Ягонам, узундан-узоқ гапларимни кечиргайсиз. Волидаи муҳтарамимга салом айтинг. Сизнинг ширин орзунгиз билан тирик — *Элнур*.

Бухоро. 5. XI. 1965 йил

Элнурим, азизим!

Бу саломномани Адибангиз Бухородан, сизнинг қалбингизга яқин антиқа шаҳардан ёзмоқда. Салкам уч минг йиллик нотинч тарихни бошидан кечирган Бухоро алланечук навқирон, шербаччалардек баркамол, зарчеварлар каби устомон кўринди кўзларимга. Менга айтганларингиз ҳаққоси ростлигига яна бир сира инондим: Ибн Синога ўхшаш оқил кексалар, Амударёдай азим дарёни чаппа ағдараётган довюрак йигитлар, меҳнатидан оппоқ тоғлар яралган оҳу кўз жамилалар, халқ дили билан ҳамоҳанг шоирлар, юрагида ўти бор созанда ва навозандалар ҳар қадамда экан. Меҳнатдан ижодни, ижоддан меҳнатни айирбошлашга уриниб кўришнинг ўзи бир телалик.

Айни аҳвол, Элнуржон ака, бутун мамлакат бўйлаб ҳукмрон экан, келажак истиқболи (йўлимизда қийинчиликлар бўлиши турган гап) бизники, коммунистларники, албатта. Сизнинг дилингизни куйдираётган аллоб-қаллоблар кучала еган лайчадай нечук тиришмасинлар — бизнинг азамат карвонимиз саодат йўлидан тоймас.

Элнурим, азиз йигит, бу галги хатингизда шоирона кайфият ҳукмрон. Адибангиз сифатлари ҳақида талайгина муболағалар айтибсиз. Саволим бор. Миришкор бор.

бонсиз кўркем боғнинг бўлиши мумкинми? Қаралмаган ниҳол, парвариш қилинмаган гулнинг аҳволи нечук кечади?..

Элнуржон ака, ёрингиз тарс ёрилиб ўлмасин десангиз, тезроқ қайтинг, илтижо қиламан, ялинаман. Ҳижронингиз ўтида парвона — Адиба.

Вашингтон. 12. XI. 1965 йил

Гулим, кўзлари чўлпоним!

Қўлим кўксимда: ассалом. Соғиндим, шарқнинг ойдин тунларидаги шалоладек тимқора сочларни, қайрилма қошу бодом қовоқ остидаги оҳу кўзларни, ҳимраниб эркаланишу шўх-шўх кулишларни, гунгур-гунгур суҳбатларни ўлардек соғиндим. Баъзан хаёлга толаман: бор вужуди билан ўз гулига мафтун йигит нечун айрилиқ — тикан захрини чекиши керак? Ё, дунё ташвишларидан бир шингили бошига тушган, умрининг ярмидан кўпини ўз оиласидан узоқда, сафарда кечиршига мажбур бўлган йигит учун севгили ёр, айрилиқ ва рашкнинг изтироб ва азобларидан узоқроқ юриш маъқулмикан?

Шу пайтда чинор шарқ яратган бир латифа кўнглимдан ўтар: қиш экан. Бутун олам қорда. Ҳассасига кўкрак берган бардам шоир жонон ғазалларининг илҳоми — ёр висоли сари ошиқар. Бир замон шоир ўзидан бир қадам олдин бораётган ҳассасига бежо тикилганича таққа тўхтаб қолади. Ғазабла сиқилган ҳасса қовурғалари сингудай. Оқарган-кўкарган шоир лабларидан шу сўзлар қочади:

— Ҳимм... беор, каминадан барвақтроқ ёримга етиб бориш нияти борга ўхшайди-ку, сенда! Бор, йўлингдан қолма, дўсти подон,— дея қўлидаги ҳассани отиб урган шоир изига қайтади. Изғирин совуқ. Ойдин кеча зарига безаниб ёғмиш момиқ, икки букчайган, одимлари тайғоқ шоирни беаёв савалар экан...

Латифа мағзини чақиш — сизга ҳавола, Ой қиз.

Энди бу ердаги гапларга келсак, кеча Вашингтонда бўлдим. Шаҳар менга ёқди: еру заминда юриш, шаҳар устидаги зангори осмонни кўриш, писбатан соф ҳавода нафас олиш ҳам мумкин экан-ку. Президент Кеннеди дафн этилган қабристонга бориб, унинг мозори устида уртамизда фикрий ҳаёлий диалогга ўхшаш нарса ўтса бўладими:

Мен.— Жаноби президент, қабринг устидаги кўкатда ўйнаётган шаббада нечук дараклар келтираётганини пайқаяпсанми?

Кеннеди.— Ўлган одам тирик жонлар, чалкаш дунё кирдикорига жавобгар бўлишдан озод эканини унутма.

Мен.— Ўлганми ва ё ўлдирилган? Янги жаҳон уруши йўлини тўсиш ниятида қиттак донолик кўрсатган эдингки, атрофингдагилар, доллар дунёси яратган жамият казолари сени жувонмарг, ёш хотинингни бева, болаларингни етим айлаб, бетавфиқ кирдикорлари дарвозасини катта очиб юбордилар: яна уруш, яна қирғин, яна отаоналар, халқлар боши янги уруш хатари билан банд. Бунга нима дейсан, жаноби президент?

Кеннеди.— Ҳўб топиб айтдинг. Тўғри, мени «дўстларим» ўлдиришди. Кўкрагимга ажал ўқини қадаган Америка учун, Ватанни ҳам, халқ осойишталигини ҳам заъфарон чақага алмаштирганлар учун ҳушёр президент керак, албатта, бироқ, унинг расо ақли фақат ва фақат ашаддий зодагонлар хизматида бўлиши шарт экан. Йўқса, ким бўлмасин, меним тақдиримга ўхшаш тақдирдан қочиб қутулиши амримаҳол бу жамиятда, ҳа-а... Американинг келажаги, имони қайси кўчада? Қайси йўл билан бориши керак? Тириклигимда мени қийнаган муаммолар олами шу жавобсиз саволлардан иборат эканини биласанми?

Мен.— Сен деган жавобсиз саволлар, муаммолар олами мен учун аллақачонлар аён. Ўйлашимча, пешона тери билан тирикчилик ўтказаетган америкаликлар учун

ҳам бир қадар аён. Мақсад ижроси ғайратда, виждон курашида эмасми?

Кеннеди.— Билмадим. Бу саволингни Оқ уйдагиларга бериб кўргин-а?

Мен.— Қайсар. Сени халқ яхши кўриб қолганди, ҳозир ҳам хотирангни ҳурмат-иззат қилишади. Аммо, сен халқингни севмаган экансан. Аксинча, Оқ уй адресини менга бермаган бўлардинг.

Жаноби президент, Америка бўйлаб эсаётган шамол қабринг устидаги кўк майсада ўйнамоқда. Кўкрагингни унинг баҳрига бериб боққин-а! Нималарни эшитар экансан ё сени ўлдирган жамиятинг каби ҳануз кўзинг кўр, қулоғинг карми?! Хайр, жаноби президент...

Адибажон, агар мендан эзмалик ўтган бўлса кечирарсиз. Аямларни бағрингизда тутинг, дуойи саломимни топшинг. Шу кунларда кўнглим нотинчроқ, изимни кузатувчилар ҳар қадамда... майли, аҳамият берманг. Қалби доимо сиз томон интилган йигитингиз — *Элнур*.

Хоразм, Ургенч. 20. XI. 1965 йил

Элнурим, яшулли!

Кекса шоирнинг илҳом кайфияти жавҳарига ўралган саломингиз мени Хоразмдан топди. Ўзингизга аёнки, Хоразм тупроғи (дунё харитасида Америка йўқ бўлган даврлардан анча аввалроқ унинг шуҳрати жаҳонга машҳур эди), донодан-доно латифалар, гўзалдан-гўзал ҳақиқат хазинаси. Сиз келтирган шевага унчалик пайров бўлма-саям, бирини эслатиб ўтмоқчиман.

Оқсоч тарих Гулистон маконини билар экан. Адолат ва оқибат шаҳри, меҳнат ва гул бўйи билан кўнгли тоғ халойиқ кушлардан бирида Чингизхон қиличбозларининг ҳужумига учрапти. Ваҳшийлар шаҳар атрофидаги боғлар, экинзорлар кулини кўкка совурадилару, қалъани ололмайдилар: куну ойлар кечаверадию қамалдагилар

жасоратини синдириш қўлларида келмайди. Ниҳоят, босқинчилардан ҳам даҳшатлироқ куч — очарчилик ўзининг хунук башарасини намоёни қилар, очлик илигини қуритган мудофийлар дармони ҳатто қилич-қалқонни кутаришга ям етмас, қалъа кучаларида шишиб ўлганлар сони кундан-кунга ошиб борар экан. Шунда шаҳар оқсоқоли ўз маслаҳатгўйлари ва саркардаларини тўплаб, яна қандай чора бор, деган саволни ўртага ташлапти. Маслаҳатга йиғилганлардан бири сўнгги тадбирни — ус-томон режани айтади. Гулистонликлар бисотларида қолган икки нафар ҳукизга омбордаги бор-йўқ донни егизадилар-да, жониворларни шаҳар дарвозасидан чиқариб юборадилар.

Очарчилик қалъа ичидагина эмас, қамал қилганлар орасида ҳам ўз нағмасини кўрсата бошлаган: атроф қишлоқларни ялагандай қилишган, босқинчилар ҳам саросимада. Шаҳар дарвозасидан кўринган ҳукизларни хиппа бўғиб хомталаш қилар эканлар, қоринлари буғдойга жиққа тўлалигини кўриб ҳайрон қоладилар: «Демак, қалъадагилар тўқ ҳали... Ҳайвонгаки берадиган буғдойлари борми? Енгиб бўпмиз...» ҳаёлида зудлик билан жўнаб қолиш тараддудига тушадилар.

Аммо қалъа оқсоқолининг яккаю ягона қизи Гулбека бу ишдан рози эмас, чунки у босқинчилар саркардасини — ёш, довюрак паҳлавонни севиб қолган. Уни кўрмоқчи, бирга бўлсам деган нияти бор экан. Туннинг қоронғи шарпасидан фойдаланиб, Гулбека босқинчилар саркардасига мактуб жўнатади: «Баҳодир йигит, сен шошма, «буғдой» масаласи найранг, устамонлик. Бир кун тоқат қилсанг — зафар сеники».

Босқинчилар туяларга ортилган асбоб-аслаҳаларини, чодир-чудирларини қайтадан ўрнатиб, қалъа қамалига зўр берадилар. Эртасига эса шаҳар таслим бўлади. Қалъага бостириб кирган аламзада ваҳшийлар бор тирик жонни қиличдан ўтказиб, шаҳарни ўт балосига мубтало қиладилар.

Бўғриққан, кўзлари эҳтирос ўти билан мастона Гулбека севги ва миннатдорлик умидида босқинчилар саркардасига тўғри бўлар экан, шу сўзларни эшитди: «Отасини, она-шаҳрини сотган аёл менга вафо қилармиди?! Бу манжалақини икки байтал думига боғлаб, орқасидан айғир қўйилсин!.. Хизматларига ташаккур, бекам».

Латифа мағзини чақиш — сизга ҳавола, жон йигит.

Сирасини айтсам, дардсиз дармон бўлмаганидек, рашксиз севги, севгисиз рашк ҳам йўқ, азизим. Хуллас, севгингиз ҳам, рашкингиз ҳам ҳамиша бошимда дурра эканига инонсангиз — бас.

Адибангиздаям бир савол бор. Айни кунларда аҳён-аҳён бошим айланадиган, кўнглим, «Хоразмнинг шира-шарбат неъматларинимас, шўртак нарсаларни тусайдиган одат чиқарди. Бу нимадан экан? Бир ўйлаб кўринг-а, Элнуржон ака?»

«Изимни кузатувчилар ҳар қадамда...» Бу нимаси? Юрагим орқамга тортиб кетди-я. Элнуржон ака, ўтинам, қайтинг! Меҳнат ҳосили, нозу неъмат Аму сингари қалқиб оқаётган олтин Хоразм ҳам, муштипар ҳалолингиз ҳам сизни беҳад соғинишган. Тезроқ қайтарсиз деган умиддамиз, хайр-хўшингиз, кўзлари йўлингизда толган ёрингиз, интизорингиз — Адиба.

Нью-Йорк. 30. XI. 1965 йил

Ифтихорим, онагинам!

Салом... ассалом. Хоразмдан юборган мактубингиз булутни ҳайдаган шамол, тунни қочирган тонг савобини бажарса бўладими. Ақлу назокатни, сабру қарорни сиздан ўрганмоқ керак. Раҳмат, минг қатла ташаккур, онагинам.

Чамамда, пайқагандирсиз? Умримда биринчи бор «онагинам» деб атадим. «Кўнглим айнишлар» фарзанд дийдоридан дарак, азизим. Ўзингизни асранг, тортаётган